

İBAZİYYE'NİN ÇAĞDAŞ KÖKTENCİ HAREKETLERE ROL MODEL OLMA
POTANSİYELİ¹

الإباضية وإمكانية أن تكون نموذجاً يحتذى به عند الحركات الأصولية المعاصرة

Özet

Ortadoğu'yu saran şiddet sarmalının uluslararası boyut kazanması ile birlikte köktenci/fundamentalist hareketlerle ilgili yazılar daha çok görünür olmaya başladı. Şiddeti yöntem olarak benimseyen köktenci grupların Neo Hariciler olarak tarif edilmesi ve İbâzîlerin Harici bir fırka olarak ele alınması köktenci hareketler ile İbâzîliği Haricilik ortak noktasında birleştirmektedir. Buradan hareketle bu makalede İbâziyye'nin şiddeti yöntem olarak benimseyen köktenci hareketlere rol model olma potansiyeli ele alınacaktır. Makalede öncelikle fundamentalizmin gelişimi kısaca değerlendirilmiş akabinde mezhepler tarihi kaynaklarında Havâric adı verilen fırkanın ele alınışındaki yöntem sorunlarına vurgu yapılarak son bölümde İbâziyye'nin köktenci potansiyeli tartışılmıştır. Makalenin sınırları tarihi bir dönemden ziyade kökleşmiş kanaatlerin eleştirisi ile sınırlıdır. Sonuç olarak İbâziyye'nin mazide şiddeti yöntem olarak benimseyen Hâricî gruplardan farklı olduğu ve güncel köktenci hareketler ile düşünce ve eylem planında bir yakınlığının olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Fundamentalizm Köktencilik Havâric İbadiyye

الإباضية وإمكانية أن تكون نموذجاً يحتذى به عند الحركات الأصولية المعاصرة

ملخص

أصبح الاهتمام بالحركات الأصولية الراديكالية من حيث البحث والدراسة امر لا مفر منه في ظل استمرار الاضطرابات في الشرق الأوسط واتساع دوامة العنف واكتسابها بعداً دولياً. تُعرف الحركات الأصولية والجماعات المتشددة التي تتبنى العنف كوسيلة لتحقيق أهدافها بالخوارج الجدد، كما أن أقسام الإباضية ضمن فرق الخوارج دون وجه حق، تعتبر النقطة المشتركة بينها وبين الحركات الراديكالية الأصولية. من هذا المنظور نتناول في مقالتنا دور الإباضية وإمكانية أن تكون نموذجاً يحتذى به لدى بعض الحركات الأصولية. كما سنحاول تسليط الضوء على مفهوم الأصولية وتطورها من جانب، وإلى فرقة الخوارج ومبادئها من جانب آخر، معتمدين على مصادر تاريخ المذاهب الإسلامية، أما في الخاتمة سنناقش إمكانية مفهوم الأصولية في الفرقة الإباضية، المقالة لا تقتصر على أحداث تاريخية معينة بل تتجاوز حدودها التاريخية منتقدةً القناعات الحالية الراسخة. الإباضية لم تعتمد أسلوب العنف

¹ عيسى النهرواني isanehrevani1624@hotmail.com.

İBAZİYYE'NİN ÇAĞDAŞ KÖKTENCİ HAREKETLERE ROL MODEL OLMA POTANSİYELİ

الإباضية وإمكانية أن تكون نموذجاً يحتذى به عند الحركات الأصولية المعاصرة

في الماضي واختلفت عن فرق الخوارج الذين اتخذوا من العنف مبدأ لهم وعدم إمكانية التقارب الفكري والعملية بينها وبين الحركات الأصولية.

الكلمات الدالة / الكلمات المفتاحية

الأصولية الراديكالية الخوارج الإباضية

Giriş

Orjin olarak İngilizce olan Fundamentalizm kavramı kullanıcıların ihtisas alanlarına bağlı olarak farklı içeriklerde kullanılmaktadır. Bu kavram dilimizde köktendincilik, aşırılık, kökencilik radikal dincilik, temelcilik gibi farklı kavramlarla ifade edilmektedir. Yapısalcı yaklaşım açısından bakıldığında iki tikel kavramın kendi arasındaki bazı benzerlikler nedeniyle mukayese edilmesi doğru değildir. Sağlıklı bir karşılaştırma için tikellerin bağlı olduğu tümel bütünlüklerin de benzerlik içermesi gerekir. Bu yönü ile Hristiyan Avrupa da moderniteye bir tepki olarak Protestan çevrede "İnci"nin asıl metinlerine dönüş" olarak ortaya çıkan bu hareketi başka kültürlerde ortaya çıkan öze dönüş hareketleri ile birebir özdeşleştirmek doğru sonuçlar vermeyecektir.

Batılı araştırmacılar ve batı dillerinden yapılan tercüme marifeti ile fundamentalist kavramının anlamı genişletilerek İslam coğrafyasında ortaya çıkan bazı İslami hareketler için de kullanılır olmuştur. Bunun altında yatan bazı nedenler vardır; batının, Müslümanları kendi içerisinde çatıştırmak istemesi, Müslümanları ve İslam'ı dünyada yaşanan buhranların kaynağı göstermesi ve Müslümanların entelektüel birikimlerini setretmek.

Batıda Köktendincilik, seküler modernizm, liberal Protestanlık ve ilerlemeci anlayışlara temel teşkil eden Darwinizme ve bunların sebep olduğu ahlaki yozlaşmalara karşı reaksiyoner bir hareket olarak doğdu. Sosyal hayatı dinin asli kaidelerine göre yeniden inşa etmeyi amaçlayan ve bağlılarında katı bir bağlılık oluşturan çerçeveye tekabül eder. Köktendincilik, enerjisini sadece dinden alan bir anlayış değildir. Küreselleşen dünyada inancı sosyal hayatın dışına itmeye çalışan sekülerizm ve onun

türevleri olan karşı tepkisel bir bakış açısıdır.² Ancak günümüzde şiddeti kutsayan görünümü dikkate alındığında sahih dinler için de bir tehlike olduğu söylenebilir.³

Fundamentalizm'in dini, siyasi ve epistemolojik bir hareket olarak önceki asrın başlarında Amerika'da Evanjelik Protestanlar arasında Hristiyanlığın temel inançlarına geri dönmeyi⁴ ifade eden bir kavram olarak ortaya çıktığını daha sonra köke dönüşe vurgu yapan başka dinlere mensup gruplara ve anlayışlara da şamil kılındığını ifade etmiştik. Amerikan Protestan fundamentalizmi⁵ dendiğinde ilk akla gelen Jerry Falwell'dir. Müslümanları 'fundamentalizm', 'radikalizm' ve 'terörizmle' eşitleyen Falwell, Hristiyanlığı sadece ABD'de değil; ABD'nin dünya politikalarında da etkin kılmak için çaba harcamıştır. Falwell, 1980'lerde Ahlaklı Çoğunluk (Moral Majority) hareketinin⁶ lideri olarak ABD'yi İncil çizgisine çekmek için mücadele vermiş; bu mücadelede ülkenin ahlaklı olmayan seküler bir azınlık tarafından yönetildiğini ileri sürmüştü. Bu azınlığa karşı Amerikan fundamentalistlerini siyasetle ilgilenmeye teşvik eden Falwell ve hareketi oy kullanma, kongreye mektup yazma ve lobi faaliyetleri gibi siyasi davranışları öne çıkarmıştı.⁷ Falwell,, dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırıları hakkında konuşurken, bu olayların temel nedenini seküler siyaset sonucu Tanrı'nın kamusal hayattan uzaklaştırılması çabalarına bağladı. Kürtaja destek verenleri manevi anlamda sorumlu tuttu. Zira kırk milyon günahsız bebeği öldürdüğümüzde Tanrı'yı kızdırdık ve caniliğimiz nedeniyle Tanrı da bizi cezalandırdı, demiştir.⁸

Hiçbir sosyal hadise kendiliğinden durup dururken ortaya çıkmaz.⁹ Köktenci hareketlerin alevlenmesi de bu asırda oluşan bir kısım nedenlerin sonucudur. Çok

² Kutlu, Sönmez, *Çağdaş İslami Akımlar ve Sorunları*, Ankara 2008, s. 69-76.

³ Ercins, Gülay, "Küreselleştirici Modernliğin Bir Antitezi: Fundamentalizm, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, c. 6, sayı 1, 2009, 654; Wessels, Antonie, "The Role of Religion in Present –Day, Secular Society? *Studies In Interreligious Dialogue*, Volume: 8 (2), 172-190.

⁴ Eralp Tunç, (1995), "Hristiyan Fundamentalizmi", İlim ve Sanat (Haz: M. Es'ad Coşan), Sayı: 38, (Mayıs), p. 24...22-30

⁵ Hoffman, John; Graham, Paul, "Fundamentalism and Modernity" <http://etd.gsu.edu/the-07282006-145046/> 07/07/2008; Karen Armstrong is the author of *The Battle for God; A History of Fundamentalism*; <http://www.lse.ac.uk/website-archive/publicEvents/pdf/20050126-Intolerance-Armstrong.pdf>

⁶ Liebman, Robert and Robert Wuthnow (1983) *The New Christian Right*, p. 58. New York: Aldine Publishing Company. [ISBN 0-202-30307-1](https://www.amazon.com/dp/0202303071)

⁷ Rozell, Mark J. and Clyde Wilcox (2003). "Virginia: Birthplace of the Christian Right," *The Christian Right in American Politics*, ed. John C. Green, et al., p. 43. Washington, D.C.: Georgetown University Press. [ISBN 0-87840-393-0](https://www.amazon.com/dp/0878403930)

⁸ Falwell; *An Autobiography, The Inside Story*, Liberty House Publishers, Lynchburg, 1997, p. 395.

⁹ Cayır, Celal, "Din Ve Şiddet Üzerine Psikolojik Bir Yaklaşım *DÜİFD*, c. XIII, sayı 1, 2011.

İBAZİYYE'NİN ÇAĞDAŞ KÖKTENCİ HAREKETLERE ROL MODEL OLMA POTANSİYELİ

الإباضية وإمكانية أن تكون نموذجاً يحتذى به عند الحركات الأصولية المعاصرة

genel anlamda bu nedenleri sekülerizm, emperyalizm ve küreselleşme olarak üç başlık altında özetlemek mümkündür. Şöyle ki, son asırda sekülerizmin bir hayat tarzı olarak baskın olduğu toplumlarda manevi hayatın zayıflaması, dinin sosyal hayat üzerindeki etkisinin azalması bir takım ahlaki bozulmalara yol açtı. Toplumun ahlaki anlamda yozlaşması dinin temellerine dönüşü içeren tepkilerin yükselmesine neden oldu. Bir diğer husus sanayileşen ülkelerin sömürgecilik faaliyetleri sömürge ülkeleri kültürel anlamda baskı altına almak ve onları aşağılamak gibi sonuçlar doğurdu. Emperyalist devletlerin aşağılayan, biçimleyen politikalarına karşı din kurtarıcı bir reçete olarak ilgi görmeye başladı. Bir diğer husus tüm dünyada küreselleşmenin etkisi ile milliyetçi ideolojiler güç kaybetti. Milliyetçilikten boşalan yeri köktenci dini anlayışlar doldurdu.

Köktenci hareketin temel özelliklerinden birisi din ve siyaset ayrımını reddetmesi gibi kamusal ve özel ayrımını reddetmesidir. Bu anlayış dini gök kubbenin altından kovmaya çalışan liberal anlayışlara bir karşı duruştur. Köktencilik çerçevesi belirli kutsallığı onanmış bir düşünce ve hayat tarzını model alır. Bu modelin hatasızlığı ve insanlığı mutlu etme konusunda ki yetkinliği tartışılmazdır. Model metinlerin köktenci anlayışa sahip kimseler tarafından eylemci bir tarzda yorumlanması da önemlidir. Bu yorumlar eylemin motivasyonunu oluşturur.

İslamcı Fundamentalizm¹⁰

Afkanistan'da Rusya'ya karşı savaştırılmak için ABD ordusu tarafından yetiştirilen Müslüman savaşçılar Sovyetler birliğinin çökmesi ile birlikte işlevselliklerini yitirdiler. Savaşmayı sanat haline getiren bu kimseler kutsal bildikleri cihat sanatını devam ettirebilmek için Irak ve Suriye gibi problemlili bölgelere taşındılar. Buralarda savaşçılıklarını kullanarak İslam topraklarını emperyalizme karşı müdafa etmek gibi bir sorumluluğu üstlendiler. Bu grupların buldukları Müslüman coğrafyaları aşarak küresel boyutta cihat eylemlerine girişmeleri İslam ve Fundamentalizm; İslam ve köktencilik gibi tartışmaların ivme kazanmasına yol açtı. Özellikle 11 Eylül

---

¹⁰ Ortadoğu'da köktenci hareketlerin dal budak salmasının dini, siyasi, dahili ve harici pek çok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenleri kısaca özetleyecek olursak; bir, Osmanlı Devletinin çöküşünden sonra ortaya çıkan devletlerin Emperyal güçlerin etkileri ile mezhep merkezli teşekkül etmesi ve mezhep karşıtlığının fiili müdahalelere dönüşmesi iki, Vehhabiliğin siyasal İslamcılık eşliğinde dünyaya açılması ve politize olması üç, İran'ın Şia'yı uluslararası boyuta taşıma girişimleri dört, Rusya'nın Afkanistani işgal etmesi ve orada cihatçı bir ruhun doğması beş, Amerika'nın Irak'ı işgali ile Afkan cihadında yer alan kimselerin bu bölgeye taşınması.

saldırısından sonra bu konuda araştırmaların yoğunluk kazandığını görmekteyiz. İslami köktencilüğün tarihi kökenleri hakkında yapılan araştırmalar genellikle Hâricîlikle başlayan, Ahmet b. Hanbel ile devam eden, Muhammed b. Abdulvehhabab¹¹ ile çağdaş şekline kavuşan ve oradan saçaklanan çok sayıda İslamcı örgütü içerisine alan bir çerçeve ile son bulmaktadır. İslam tarihinde özellikle Hâricîler din orjinli şiddet hareketlerinin ilk nüvesi ve ilham kaynağı olarak gösterilir. Çağdaş Selefi hareketler ile Hâricîlik arasında ortak bağların olduğu söylenir.

Selefilik ya da selefiyye “ilk gelenlere tabi olanlar, onları esas alanlar” demektir.¹² İstilahî anlamı ise Selefiye mezhebi, Peygamber Efendimiz ve O’nu takip eden sahabeyi, sonra onlara tabi olan nesli, yani tâbiîni ve ardından da onlara tabi olanları yani tebe-i tâbiînin görüşlerini esas almayı ifade eder.¹³ Bu anlayış bir hadise dayanır. “İnsanların en hayırlısı benim içinde bulunduğum asrın insanlarıdır. Sonra ikinci asrın, sonra üçüncü asrın insanlarıdır”¹⁴ “İnsanların en hayırlısı benim asrımdaki insanlardır. Sonra onları takip edenler, sonra onları takip edenlerdir. Daha sonra birtakım topluluklar gelir ki onlardan kiminin tanıklığı yemininin önüne geçer, kiminin de yemini tanıklığının önüne geçer”¹⁵ Bu üç nesile tabi olmak fikri, bir ayet-i kerimeye dayandırılır. “İslâm’ı ilk önce kabul eden muhâcirler ve ensar ile, iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O’ndan razı olmuşlardır. Allah, onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük başarıdır”¹⁶ bu ayet Selefiye tarafından şöyle yorumlanır: Birinci nesil olan sahabe nesli, ikinci nesil olan tâbiîn nesli ve üçüncü nesil olan tebe-i tâbiîn nesli kutsal bir nesildir. Onlar tarafından temsil edilen İslâm doğru İslâm’ın en doğru formudur, yorumları kesin yorumdur. Bunların koyduğu çerçeve dışına kesinlikle çıkılamaz¹⁷ Ancak selefeye atfedilen bu alimler sahabe ya da tâbiîn âlimleri değil, İmam Mâlik ve Hasan Basrî gibi tebe-i tâbiîn âlimleridir. Selefi düşünce Kur’an ve sünnetin akılla yorumlanmasına karşı çıkar. Genelde kaynaklar bu yaklaşımı belirgin kılmak için Selefi

¹¹ Demir, Hilmi, *Selefilik Nedir*, Teostrateji Araştırmaları Merkezi, 30 Haziran 2014 (<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/teostrateji-arastirmalari-merkezi/2014/06/30/7681/selefilik-nedir>)

¹² Ammâra, Muhammed, *Daru’l-Meârif Tunus* yy, s. 9- 18; Uludağ, Süleyman, 1979, s. 33; Özervarlı, 2009, c. 36, s. 399.

¹³ Uludağ, Süleyman, “Selefiyye ve Tasavvuf, *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*, İstanbul 2014, s. 343...357.

¹⁴ Müslim, *Fedailü’s Sahabe*, 216.

¹⁵ Buhârî, *Fedâilü’l-ashâb* 1; Şehâdât 9

¹⁶ Tevbe Suresi /100).

¹⁷ Bkz. Uludağ, Süleyman, “Selefiyye ve Tasavvuf, *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*,

İBAZİYYE'NİN ÇAĞDAŞ KÖKTENCİ HAREKETLERE ROL MODEL OLMA POTANSİYELİ

الإباضية وإمكانية أن تكون نموذجاً يحتذى به عند الحركات الأصولية المعاصرة

anlayış Ebu Hanife'nin temsil ettiği nassı akılla yorumlayan rey ekolüne karşıdır şeklinde ifade ederler. Oysa Basra'da Ebu Hanife'den on yıllar önce nassı akılla yorumlayan birisi vardı. Onun akılcı yaklaşımı Medine'de Abdullah b. Ömer in kulağına gitmişti. Bu kişi İbaziyye'nin düşünce mimarı Cabir b. Zeyd'tir. Nitekim Hac esnasında Abdullah b. Ömer, Câbir'i görünce şöyle demiştir:

*"Ya Câbir sen Basra'nın fakihlerindensin. Ve sen Basralılar'a fetva verensin. Eğer fetva vereceksen konuşan bir Kur'an veya eline geçmiş bir sünnetle fetva ver. Eğer bunun dışında bir şey yaparsan hem kendin helake gider hem de halkı helake götürürsün."*¹⁸

Yine Ebû Süfyan rivayet eder: Bir gün Câbir nöbetçilerden veya hacılardan birisini Kâbe'nin üstünde namaz kıldığını görür. Câbir ona bağırarak şöyle der: "Ey Kâbe'nin üstünde namaz kılan kişi! Senin bir kıblen yoktur." İbni Abbas (r.a) da mescidin bir köşesindeydi ve şöyle dedi: "Eğer Câbir Mekke'deyse bu söz onundur."¹⁹ Cabir bu sayede çok sayıda sahabe ile görüşme imkânı bulmuştur.

İslam tarihinde ortaya çıkan ilk kanlı savaşların faillerinin yine bu ilk üç nesil olması nedeniyle bazı düşünürler bu hadisi farklı yorumlama yoluna giderler. Üç nesli günahattan ve hatan beri tutan bir yaklaşımın Arap milliyetçiliği ve kutsal atacılığa yol açacağını belirtirler. Dolayısı ile bu hadisi En hayırlılar bu üç nesilden çıkacaktır" şeklinde anlamanın daha doğru olacağını ileri sürmektedirler. 13 Selefî²⁰ anlayışı hadis anlayışı üzerine bina edenler üç ayırıcı özellik ileri sürerler, 1. "Biz Kur'ân'ı anlayamayız"²¹ "hadis de Kur'ân-ı Kerim'le aynıdır."²² 3. Hadisin Ayeti nesh edebileceği.²³ Emevî Devletini yıkılması ile Selefiye mezhebi devlet desteğini kaybetmiştir. Abbasiler ilk yüzyıllarında (750-849 / h.133-234) Mu'tezile mezhebini saraya taşıdılar. Selef düşüncesini ayakta tutan Emevîler iktidarda iken, Hâricîler ve Şiilerden sonra en çok Mu'tezileler'e ve Hanefîler'e işkence yaptı. Abbasi Devleti ile Mu'tezile iktidara gelince, bu sefer Mu'tezile dönüp Selefilere ve Hanefîlere baskı

¹⁸İsfehanî, Hilyetü'l Evliya ve Tabakatü'l Esfiya Bekkûş, *Fıkhul- İmâm Câbir b. Zeyds*.79İbn Kesîr *el Bidâye*, ve n-Nihayes 157

¹⁹Savafî el İmam Câbirve Âsaruhi fi'd-Da've s. 43; Harisî,el-Ukûdü'l-Fiddiyye fi Usulî'l-ibâziyyes.102; Muammerel-ibâdiyye fi Mevkibi't-Tarihs.116.

²⁰ Ammâra, Muhammed, Daru'l-Meârif Tunus yy, s. 9- 18.

²¹ İbn Kuteybe, 1989, s. 77, 86, 94.

²² Koçyiğit, T. Hadiscilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar, Ankara 1989, ss. 139, 235-250.

²³ el-İhkâm fi usulî'l-ahkam ,c. 1, 470-476; t.y., el-Muhallâ bi'l asr, c.11, s. 416. 17

yapmaya başladı.²⁴ Selefî ve Hanefî âlimleri zindanlarda kader birliği yapmaya başladılar. Bu durum Selefî uleması ile Hanefî ulemasını birbirine yakınlaştırırken bu iki zümreye ortak bir isim bulunmasına da vesile oldu. Bu iki zümreye bulunan ortak isim “ehl-i sünnet ve'l-cemaat” oldu. Mu'tezili bakış açısına göre Hanefîler de sahih hadisi kabul ettiklerinden dolayı onlar da bir çeşit Selefî olmalıydı. Hâlbuki Hanefî ile Selefî arasında mühim farklar vardır. Bunları birleştiren fikirleri değil, yaşadıkları zulüm ve baskılardı.²⁵ Fakat Abbasi Devleti'nin ilerleyen yüzyıllarda hem Haçlı seferlerinin (1095) meydana getirdiği gerilim, hem Moğol istilalarının yarattığı²⁶ kaos (1205) ve hem de Arap kültürünün baskısı ile yavaş yavaş Selefî çizgiye doğru kaydığını ve 13. yüzyıla gelindiğinde Selefî çizgiye iyice oturduğunu görebiliyoruz. Daha sonra bu anlayış Muhammed Abdulvehhab'ın düşüncesi ve Muhammed b. Suud'un eylem planı ile güncellenecektir.

A. İBAZİYYE'NİN FUNDAMENTALİST HAREKETLERE ROL MODEL OLMA POTANSİYELİ

İŞİD ve el-Kaide gibi İslam ile ilişkilendirilen terör gruplarının zihniyet kotlarının Havâric'e kadar uzandığı söylenmektedir. Ancak Hâricîlik denilen yapının homejen bir yapı olmadığını söylemek durumdayız. Aslında başlangıçta Muhakkime olarak siyaset sahnesine çıkan bu grup ilerleyen süreçte farklı gruplara ayrılmıştır. Sünni ve Şîî kaynaklar süreçsel gelişimleri dikkate almadan bir bütün olarak bu fırkaların tamamını Hâricî olarak adlandırırken İbâzîler bu gruplardan İslam'ın neşrinde şiddeti bir yöntem olarak benimseyen Ezarika ve Sufriyye gibi grupları Hâricî olarak adlandırmaktadır. Bu bakış açısına göre İslam'ın neşrinde şiddeti bir tebliğ yöntemi olarak benimsemeyen İbâziyye Hâricî hareket içerisinde ele alınmamalıdır.

Sünni kaynaklarda Havâric'in mutedil kolu olarak kabul gören İbâziyye'nin düşünce ve eylem biçimi olarak şiddet örgütleri için bir prototip olma potansiyeli yeterince araştırılmış bir konu değildir. Bu gün itibarı ile Muhakkime ile tarih sahnesine çıkan hicri altmış dört yılından itibaren parçalanarak düşünsel anlamda birbirine zıt kollara ayrılan

²⁴ Emin, Ahmet, *Duha'l-İslam*, c. III, s. 178, İbn Esir, c. VII, s. 8.

²⁵ Ay, Mahmut, “Mutezilizm'den Arta Kalan Mu'tezile” *Kelam Araştırmaları* c. IX, s.66. 57-76

²⁶ Sancar, Faruk, “Bağnaz Bir Selefî mi Endişeli Bir Entelektüel mi? *Dini Araştırmalar* , ocak- Haziran, 2015, cilt 2015, c. 18, s. 46, ss, 97-125; Işık, K. Mutezilenin Doğuşu ve Kelamî Görüşleri, Ankara: Ankara Üniversitesi., Ankara 1967, s. 10 Ebu Zehra, Muhammed, *İslâmda Fıkhî Mezhepler Tarihi*, Çev: Abdulkadir Şener, İstanbul 1983; Bozkurt, M. İlyas, “Selefilik'in Tarihsel Gelişimi ve Felsefi Altyapısı” *TESAM Akademi Dergisi / Turkish Journal of TESAM Academy* 18 2002, s. 42), s. 11.

İBAZİYYE'NİN ÇAĞDAŞ KÖKTENCİ HAREKETLERE ROL MODEL OLMA POTANSİYELİ

الإباضية وإمكانية أن تكون نموذجاً يحتذى به عند الحركات الأصولية المعاصرة

bu hareketin tamamına Hâricîlik adını vererek bir tartışma yürütmek istemiyoruz. Hâricîlik denildiği zaman Ezarika, Sufriyye ve Necedât'ı anlıyor şiddeti karşı olması sebebiyle Hâricî fırkaların düşmanlığını kazanan İbâziyye'yi Hâricî bir fırka olarak görmüyoruz. Bu noktada Hâricîlik araştırmalarının yöntemsel anlamda çok ciddi eksiklikler, normatif değerlendirmeler ve yanlışlıklar ihtiva ettiğini belirtmek durumundayız. İbâziyye'nin köktenci bir hareket oluşunu bahse konu kaynakların inşa etmiş olduğu yargılar üzerinden tartışmak sağlıklı sonuçlar vermeyecektir. Dolayısı ile İbâziyye'nin köktenci hareketler için rol model olma potansiyeli ile ilgili bölümü paranteze alarak önce Hâricîlik araştırmalarında görülen sorunlu alanlar üzerinde durmak istiyoruz.

a. Hâricîlik Araştırmalarının Sorunlu Alanları

Son birkaç yüzyıl boyunca İslam toplumu dahili ve Hâricî krizler yaşadı. Avrupa emperyalizminin mağdurları olarak Osmanlı ve Fars güçlerinin gün geçtikçe güç kaybetmesi temel İslami akidelerin yeniden sorgulanmasını gündeme taşıdı. Aslına bakılırsa İslam tarihinin kriz dönemlerinde üretilen cevaplar güncellendi.²⁷

el-Kaide ve Daiş benzeri küresel şiddet örgütlerinin kurucularının Müslüman olmaları ve küresel ölçekte şiddet eylemleri gerçekleştirmeleri İslam ve şiddet ilişkisini gündeme taşımıştır. Öncelikle İslam'ın şiddete yaklaşımı ve bunun tarihsel derinliği merak konusu olmuştur. Bu bağlamda İslamcı şiddetin kökeni olarak Hâricîlik, başat bir unsur olarak sıkça gündeme gelmektedir. Yazılan ve söylenenlere bakıldığında Hâricîlik, (sözde) İslamî terörün çekirdeği olarak kabul görür.

Hâricîliğin İslam tarihinde ortaya çıkan ilk terör hareketi olması ve sonraki asırlarda meydana gelen dini şiddet olaylarına ilham olması çok büyük bir iddia olmakla birlikte bu iddianın entelektüel temeli sanıldığı kadar güçlü değildir. Şöyle ki;

1. Hâricîlik Hak Ettiği Derinlikli Sosyolojik Araştırmalara Konu Olmamıştır:

İslam tarihinin en önemli hadiselerinden birisi olan Hâricîlik hakkında oluşturulan paradigmlar, birçok konuda halen kanaatlerimizi etkilemesine rağmen ne yazık ki hak ettiği derin sosyolojik araştırmalara konu olmamıştır. Sünni ve Şiî fırka kitaplarında yer

²⁷ Özvarlı, Sait, İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelamcılara Eleştirisi, İstanbul 2008, s. 98. 97-125

alan Hâricîlik paradigması muhalif görüşlerin yorumlarından müteşekkil normatif yargılar olmakla kalmamış yeterince irdelenmediği için hakikatin yerini almıştır.

Hâricîlik sosyolojinin şiddet kuramlarından bağımsız ve bağlamından kopuk bir çerçevede tartışılmaktadır. Sünni ve Şîfî fırka kitaplarının Havâric yaklaşımı ortadadır. Bu kaynaklarda anlayıcı değil yargılayıcı bir yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşımdan genel olarak İmam Eş'arî şikâyetçi olmakla beraber o da damgalayıcı yaklaşımdan kendisini tümüyle kurtaramamıştır; meçhul kişilere ve guruplara yapılan atıflar üzerinden bir Hâricîlik tablosu çizmiştir. Bağdadî ise hakkı batıldan ayırma görevini yüklenen bir otorite olarak kimi yorumları cehenneme kimi yorumları cennete gönderir.²⁸

2. Tekil Nedenlerin Gölgesinde Tanımlama

Genellikle bedevilik, cehalet gibi farklı tekil nedenler temel alınarak hatta abartılarak olayın sosyal, kültürel ve siyasal bağlamı yeterince açıklığa kavuşturulamamıştır. Bu konuda kaynak yetersizliği önemli bir sorun olarak görülebilir. Ancak bu yetersizliği aleyhte kullanmak da ilim insafı ve nesnellik açısından kabul edilebilir bir durum değildir. Diğer başka dini gruplar gibi Hâricî olarak adlandırılan bu kitlenin de çok farklı özelliklerinin olması muhtemeldir. Ancak olayların diğer nedenleri kuşatıcı bir şekilde tekil bir nedene indirgenmesi Hâricîlik olgusu hakkında baskın bir statü oluşturmuştur. Misal şiddet ve bedevilik, nasları literal okuma öylesine kuşatıcı bir şekilde öne çıkarılmıştır ki Hâricîlik bu kavramlara hapsedilmiştir. İslam tarihinde şiddet ve bedevilik denildiği zaman Hâricîler akla gelmektedir. Şiddet ve cehaletle özdeşleşen baskın statü onların diğer vasıflarının dikkatten kaçmasına ya da görmezden gelinmesine yol açmaktadır. Ayrıca şiddet ve benzeri olumsuz özelliklerin baskın bir statü olarak öne çıkması geçmişe yönelik yeni kimlik inşalarına ve yeni yorumlara sebebiyet vermektedir. Misal İslam tarihinde yaşanan bazı boşlukların izahı Hâricîler'e yüklenen baskın statü ile doldurulmaktadır. Örnek verecek olursak, İslam'ın inkişafı başlangıçta elde ettiği inkişafı neden kaybetmiştir? Hâricîler'e yüklenen baskın statü olarak şiddet ve cehalet vurgusu anahtar bir kavram olarak bu boşluğu doldurur. Hâricî şiddet ve cehalet sosyal hayatı kaosa sokarak İslam'ın inkişafına mani olmuştur.

---

²⁸ Bağdadî, Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed, *el-Fark beyne'l-Fırak*, (Muhammed Muhiddin Abdulhmid), Beyrut 1995, s. 5-11.

İBAZİYYE'NİN ÇAĞDAŞ KÖKTENCİ HAREKETLERE ROL MODEL OLMA POTANSİYELİ

الإباضية وإمكانية أن تكون نموذجاً يحتذى به عند الحركات الأصولية المعاصرة

Oysa İbazi kaynaklara bakıldığında ki nesnel ilmin şiarı da budur, İbaziyye başlangıç itibarı ile entelektüel temele dayanmaktadır. Bu temelin banisi öncelikle Cabir b. Zeyd'tir.²⁹ Onunla alakalı tarihin bilgileri vardır. Ebû'l-Habbab der ki "Câbir b. Zeyd defnedilince Katade şöyle dedi: *"Bugün yeryüzünün ilmi toprağa gömüldü."*³⁰

Hicri birinci asrın en meşhur âlimlerinden olan Câbir b. Zeyd, tefsirde, hadiste ve fıkhıta kendisine uyulan (kudve) imamıdır. Fetva vermede meşhur olunca hac mevsiminde Abdullah b. Ömer b. Hattab'la karşılaşır. Abdullah ona şöyle der: *"Ya Câbir sen Basra'nın fakihlerindensin. Ve sen Basralılar'a fetva verensin. Eğer fetva vereceksen konuşan bir Kur'an veya eline geçmiş bir sünnetle fetva ver. Eğer bunun dışında bir şey yaparsan hem kendin helake gider hem de halkı helake götürürsün."*³¹

Ebû Süfyan Mahbup b. Rahil'den şöyle bir rivayet varid olmuştur; bir gün Câbir, Hz. Aişe'ye gider. Kendisine o zamana kadar sorulmamış soruları sorar. Hatta Hz. Peygamberin cimaindan bile sorar ve alnından hayâdan dolayı terler akar. Hz. Aişe ona: "Sor ey oğulcuğum." dedi. Cabir'in resailine bakıldığında verdiği fetvalarda Hz. Aişe'den aldığı bilgilerin etkisini görmek mümkündür.³² Sonra Hz. Aişe ona: "Sen kimlerdensin?" dedi. Câbir ona *"Doğuda, Umman denilen bir beldenin ehlindenim."* dedi.³³

Ömer b. Abdulazîz döneminde Basra kadısı olan İyas b. Muaviye şöyle derdi; *"Ben Basra ehline ve fetva verenine yetiştim, o da Câbir b. Zeyd idi."* Hasan-ı Basrî de Câbiri aynı şekilde överek şöyle der: *"O fakih bir âlimdir"*.³⁴ Tabiinin hadis ravilerinden Amr b. Dinar'ın şu sözü Câbir'in içtihat ve fetvada ki makamına delalet eder: *"Fetva konusunda Câbir'den daha âlim olanını görmedim."*³⁵

Hicri üçüncü asırda yaşayan âlimlerinden Muhammed b. Mahbûb şöyle der: *"Câbir, Hasan-ı Basrî'den daha âlimdi ancak Câbir bir kavmin, Hasan-ı Basrî ise genelin imamıydı. Yani Hasan genele vazederdi, fetva vermek ise Câbir'e hastı."*³⁶ Rebî

²⁹ Sülün, Cevat, Cabir b. Zeyd'in Hayatı ve İlmi Kişiliği, DÜİF, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2016.

³⁰ İsfahanî, Hilyetü'l-Evliya ve Tabakatü'l-Esfiya cilt3 s.85İbn Kesîr, el Bidâye, ve n-Nihaye, s 157

³¹ Bekkûş, Fıkhü'l- İmâm Câbir b. Zeyd, s.79; İsfahanî, Hilyetü'l-Evliya ve Tabakatü'l-Esfiya; İbn Kesîr el Bidâye, ve n-Nihaye, s 157.

³² Geniş bilgi için bkz. Cabir b. Zeyd, Resâil İmam Cabir b. Zeyd, Muscat 2013.

³³ Salimi, Nureddin, Ebû Muhammed Abdullah b. Hamîd, Tuhtetü'l-A'yân bi Sireti Ehli Umân, (ta'lîk: Ebû İshâk), Kâhire, 1380/1961, s. 10.

³⁴ İbn Kesîr el Bidâye, ve n-Nihayes 157; Dercînî, Tabakât. Cilt 2 s.205.

³⁵ Bekkûş, Fıkhü'l- İmâm Câbir b. Zeyd, s. 75; İbn Kesîr el Bidâye, ve'n-Nihayes 159;

³⁶ Harisî,el-Ukûdü'l-Fiddiyye fi Usulî'l-İbâziyyes.s. 40

b. Habip şöyle der: *“İnsanların müptela oldukları meselelerde Câbir’e geldim. Konuştuklarımın arasında ondan daha akıllı ne bir âlim ne bir fakih ve ne de bir emir gördüm.”*³⁷

3. Ehl-i Sünnet Ve'l-Cemaat Kurgusu

Hâriciliğin hâkim kanaat Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat bağlamı dışında ele alınması ayrı bir sorunsalı içinde barındırmaktadır. Çünkü muhalif sesler Ehl-i sünnet kurgusunun dışına itilmeleri nedeniyle marjinalleştirilmiş, kerih görülmüş ve bu yolla devletin onlara uyguladığı şiddete meşruiyet tanınmıştır. Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat olgusunun başlangıçta politik bir çerçeveyi temsil ettiği daha sonra itikadi alana taşındığı unutulmamalıdır.³⁸ Hâricilik ve benzeri yorumlar Ehl-i sünnet dışında tutulmaları sebebiyle daha baştan normatif olumsuz yargılamalara maruz kalmışlardır. Bu yaklaşım ilgili dini yapıları doğru anlamamızı engellemektedir.

Politik mülahazaları parantez dışına alırsak aşağıdaki bilgiler ışığında İmam Cabir ve cemaatinin Ehl-i Sünnet dışında tutulması anlaşılır değildir. Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer ve Muâviye b. Ebû Süfyân gibi sahâbîlerden hadis aldı.³⁹ Câbir b. Zeyd, sahabeden ders almanın önemini şu sözleriyle açıklamaktadır: *“Sahabeden bir hocası bulunmayan kişi din hususunda bir şey üzere değildir. Şüphesiz Allah, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mes’ûd ve Abdullah b. Selam gibi ilimde kök salmış zatlarla bize lütufta bulundu. Onların eserlerini aldık, sözlerine uyduk, hayatlarını örnek alıp metotlarına göre hareket ettik. Resûlullah’a(s.a.v) ulaşan sağlam metinleri olmayan mezhebin hiçbir değeri yoktur ve aynı şekilde ilimde sağlam dayanağı olmayan medresenin de hiçbir değeri yoktur.”*⁴⁰

4. Epistemik Baskı:

Epistemik baskı ile Ehl-i sünnet çizgisi içerisinde telif edilen eserlerin muhataplar üzerinde oluşturduğu etkiyi kastetmekteyiz. Bu kaynaklar hakkında oluşan genel kanaatlere baktığımızda;

Bu Kaynakların Hatadan Beri Ve Tek Doğru Olarak Ele Alınması: Hâriciliği kerih gören kaynakların ve mezhep imamlarının hatadan beri ve tek doğru olarak ele

³⁷el-Halîf *Sikolociyetü-l İmam Câbir b. Zeyd* s. 24

³⁸ Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, İstanbul 2008, s. 14.

³⁹İbn-i Cevzî, *Sifat-s-Safve*, s 814; Bekkûş, *Fıkhü'l- İmâm Câbir b. Zeyd*, s. 44

⁴⁰ Ca'birî, *Ebû Hamza eş-Şarî*, s71

alınması muhalif görüşlere epistemik bir baskı oluşturmaktadır.⁴¹ Epistemik baskı sonucu farklı kanaat sahiplerinin cesareti kırılmakta ve görüşleri hak ettiği ilgiyi görmemektedir. Muhalif siyasi idarelerin İbaziler'e yaptığı baskılar dayanılmaz boyutlara ulaşmasına rağmen bu baskılar görmezden gelinmiştir. Epistemik baskı siyasi ve fiili baskıların bazen önünü açmış bazen de onları tarihin şahitliğinden gizlemeye çalışmıştır. Haccac Şeytan'ın aklına gelmeyen işkenceler yapıyordu. Haricilerin üç liderini alıp kamıştan yapılmış ve hayvan pislikleriyle sıvattığı bir odaya hapseder ve onlar bu pis yerde üç gün kalıp öldüler.⁴² Hâlbuki haccac onların bu kadar çabuk ölmelerine üzülmüştü. Çünkü o işkenceyi seven biriydi. Yaşanan bu ölümlerden dolayı Mecusi bir doktor istedi ve ona. "hapishanedekilerin arasına ölüm girmiş, oysa ben onların ölmesini istemiyorum, eziyet çekmelerini istiyorum" Mecusi doktorun yaptıkları ise Haccac'ın onlar için planladıklarından daha merhametliydi. Mecusi onların yiyeceklerini yağ ve sarımsak olarak değiştirilmesini istedi ve onun isteği doğrultusunda mahkûmlar biraz rahata kavuştu.⁴³ Ve takdiri ilahi aralarında Ebu Ubeyde ve Dammam'ın da bulunduğu hapishanedeki bazı mahkûmların kurtulmalarını, insanlara en kötü işkenceleri tattıran kişinin de delirerek ölmesini sağladı. Ebu Ubeyde: " o fasık ölünceye kadar kimseyi hapishaneden çıkarmadılar," dedi.⁴⁴

- i. **Bilinçli Sessizlik:** Bu kaynakların muhalif hareketlerin haklılıkları durumunda sessizliğe bürünmeleri aksi durumda ise abartılı değerlendirmelere girmeleri gözden kaçmamaktadır. Misal, Hâricî olarak kabul edilen gruplar tahkim sonrası Hz. Ali'ye karşı olmaları nedeniyle neredeyse dini dışı ilan edilirken⁴⁵; aynı konumda olan Ehl-i Cemel ve Şam Ehli zoraki bir kısım yorumlarla bu değerlendirmelerin dışında tutulur.

5. Süreçlerin Dikkate Alınmaması

Yine bu kaynaklarda Muhakkime, Ehl-i Nehrevân, Haruriyye gibi adlarla ilk defa tarih sahnesine çıkan ve Hâricîlikle damgalanan bu hareketin sonraki süreçte yaşadığı gelişimler yeterince dikkate alınmamışlardır. Zira düşünce tarihine baktığımızda hiçbir

⁴¹ A'birî, İsmail b. Sâlih, *el-İbâziyyetü beyne Hiraseti'd-Dîn ve Siyâeti'd-Dünyâ*, Muscat 2013, s. 264-272.

⁴² ed-Dercîni, *Tabâkât*, c. II. S. 248

⁴³ ed -Dercîni .age, c. II. S. 248

⁴⁴ ed -Dercîni, age. C. II. .s. 247; Geniş bilgi için bkz. Yahya Ertürk, *İbâzî Bilgin Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime*, DÜİF Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.

⁴⁵ Muammer, Ali Yahya, *Men hum el- Havâric*, www. İbadiya.com s. 2

hareket başladığı gibi varlığını koruyamaz. İslam dini Yüce Allah'ın koruması altında olmasına rağmen İslam düşüncesi içerisinde yüzlerce farklı anlayış gelişmiştir. Bunlar zamanla kurumlaşarak farklı dini yapıları oluşturmuştur. Muhakkime hareketini bu sosyal gerçeklikten koruyacak bizim bilmediğimiz nasıl bir neden olabilir?

Muhakkime adıyla tarih sahnesine çıkan bu hareketin sonraki süreçte yaşadığı kırılmalar dikkate alınmadan bir bütünlük içerisinde hepsini Hâricî olarak adlandırmak epistemik bir yanlış yönlendirmedir. Bu yönlendirmenin siyaset yapıcılara ne gibi avantajlar sağladığı dikkatten uzak tutulmamalıdır. Genellikle hicri otuz yedi de Tahkim kararı ile birlikte Hz. Ali'yi terk edenlerden Hariciler olarak bahseden kaynaklar fikri değerlendirmeye gelince hicri altmış dört yılında ortaya çıkan Ezarika üzerinden değerlendirme yapmaktadırlar. Bu çok ciddi bir yöntem hatasıdır.

B. FUNDAMENTALİST SÖYLEM VE İBÂZİYYE

a. Muhalif Bir İdeolojinin İnşası:

İslam coğrafyasında sekülerleşme, sömürgecilik ve küreselleşmenin ivme kazandırdığı İslamcı olduğu söylenen köktenci dini hareketlere baktığımızda bunların mevcut siyasi modellerden memnun olmayan dinin asıllarına göre yeni bir dünya inşa etmek arzusunda olan kimseler olduklarını biliyoruz.

Köktenci ya da fundamentalist söylemde açık bir siyasi model çatışması kendisini göstermektedir. Oysa, İbâziyye veya selefi Muhakkime'yi bu açıdan ele aldığımızda onların mevcut iktidarlar ile siyasi bir model çatışması içerisinde olduklarını söyleyemeyiz. Ortaya çıkan dini siyasi problemlerin bir tarafını oluşturmakla birlikte onların devletin takip ettiği ideoloji ile ilgili her hangi bir problemleri yoktur. Onlar mevcut modelin daha adil işletilmesini istemektedirler. Dolayısı ile İbâziyye'nin söylemi, köke dönüşe işaret eden alternatif bir ideolojiyi içermemektedir. Onlar tarihlerinin her döneminde Kur'an, sünnet ve ilk iki halifenin icraatlarını bütünüyle Hz. Osman'ın birinci altı yılını Hz. Ali'nin ise Tahkime kadar olan icraatlarını onaylamışlardır. Diğer sünni fırka ve gruplar gibi onlar da Emevî idaresi tarafından yürütülen haksız uygulamaları eleştirmişlerdir. Ancak Özellikle İbâziyye Müslüman toplumu bölmesi muhtemel yaklaşımlardan uzak durmak sureti ile muhafazakâr bir tutum sergilemişlerdir. İdarecilerin gayri adil uygulamaları acımasızca eleştirilirken İslam toplumunu idari anlamda kaosa sürükleyecek ve toplumdaki birlik beraberlik bağlarını çözecek yaklaşımlardan da uzak kalmışlardır. İslam toplumunda devletin arkasında namaz

İBAZİYYE'NİN ÇAĞDAŞ KÖKTENCİ HAREKETLERE ROL MODEL OLMA POTANSİYELİ

الإباضية وإمكانية أن تكون نموذجاً يحتذى به عند الحركات الأصولية المعاصرة

kılmanın, onlarla iyi ilişkiler içerisinde olmanın ve hediyeler almanın siyasi bir anlamı vardır. İbâzî hareketin önderi olarak Cabir b. Zeyd'in Emevî idarecilerle görüştüğü, onların arkasında namaz kıldığı ve hediyeler alıp verdiği kaynaklarda zikredilmektedir. İmam Cabir b. Zeyd ve bağlıları daha adil bir devlet düzeni istemekle beraber bunu toplumu atomize etmeden, İslam'ın kazanımlarını muhafaza ederek tedrici bir süreçte başarmak istemişlerdir.

İmam Cabir b. Zeyd'e isnat edilen *Resâilu İmam Cabir b. Zeyd* adlı eser elimizdedir. Bu eserde yer alan mektuplara baktığımızda bireysel anlamda dini hayatımızı İslam'a göre dizaynetmeyi öneren fikirler ve fetvalar görmek mümkündür. Ancak siyasi anlamda muhalif bir ideoloji öneren tek bir satır mevcut değildir.⁴⁶

b. Yeni Bir Toplum İnşası:

İbâzî hareketi selefleri olan Muhakkime ile bir bütünlük içerisinde değerlendirdiğimizde bu hareketin şiddetten beslenen, yeni bir toplum inşasını temel alan ve toplumun hayat tarzına karşı kurgulanmış bir hareket olduğu söylenemez. Zira gerek Muhakkime gerekse sonraki dönemde kendilerini onun devamı kabul eden İbâzîler, yöneticilerin icraatlarını eleştirmişlerdir ancak toplumun yaşam tarzı üzerinden bir tartışma geliştirmemişlerdir. Siffin savaşında Hz. Ali'nin yanında yer almaları da Tahkim sonrası Hz. Ali'ye karşı çıkmaları da tümüyle yönetici icraatları ile ilgilidir. Muhalif kaynaklarda bu tezi çürütecek tek bir delil yoktur.

İbâziyye sahabe de olsa kişileri kutsallaştırmayan bir anlayışa sahip olduğundan toplu bir şekilde bir dönemi kutsaması söz konusu olamaz. Bu anlayışın yansımalarını İbâziyye'den ziyade ehl-i sünnet anlayışında daha baskındır. İcraatları sebebiyle Hz. Ali'yi, Cemel Ehlini ve Şamlıları eleştirmekten çekinmeyen İbâziyye için hatadan beri muhayyel bir dönemi baz almak ve ona göre toplumu yeniden inşa etmek iddiası tutarlı bir iddia değildir.

Emr-u bi'l-ma'ruf nehy-u ani'l-Münker bağlamında söylenenler bu konuya referans teşkil etmez. Zira iyiliğin emredilmesi ve kötülüğün yasaklanması İslam toplumunu oluşturan tüm bileşenlerin yüklendiği dini bir vecibedir. İbâzîler'in de iyiliği emir anlamındaki söylemlerini yeni bir toplum inşası şeklinde değil de daha kamil bir

⁴⁶ Câbir b. Zeyd, *Resâilu'l-İmam Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, (thk. Ferhât b. Ali el-Ca'birî) Muscat 2013.

toplum yapısına ulaşma arzusu olarak değerlendirmek gerekir. Aynı şekilde imanın tanımıyla alakalı amelin imandan bir cüzü teşkil etmesi sadece İbâziyye tarafından savunulan bir görüş değildir. Ehl-i Sünnet içerisinde ve dışarısında aynı görüşte olan başka fırkalar da vardır. Dolayısı ile İbâziyye'yi iman görüşü üzerinden şiddet yanlısı bir hareket olarak işaretlemek sağlıklı bir yaklaşım değildir.

c. Şiddeti Kutsallaştırma

Şiddet Muhakkime için hiçbir zaman bir amaç olmamıştır. Hatta şiddeti araç olarak kullandıkları iddiası bile İbâzîiler tarafından kabul edilmez. Hicri altmış dördü yıllara gelindiğinde Emevî devletinin keyfiliklerine dayalı haksızlıklar ciddi boyutlara ulaşmış olmalı ki Hz. Hüseyin'in başkaldırısı, Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'de hilafetini ilan etmesi,⁴⁷ Tevvabûn Hareketi,⁴⁸ Muhtar es- Sakafî hareketi gibi çok sayıda ayaklanmanın bu tarihlerde gerçekleştiğini biliyoruz.⁴⁹ Kaynaklara bakıldığında sosyal ve siyasal hayatın akışında hiçbir sorun yokmuş da Hâricî olarak adlandırılan guruplar ayaklanıyormuş ve huzur içerisinde yaşayan toplumunun huzurunu sadece onlar bozuyormuş gibi bir algı mevcuttur. Oysa Bu döneme bütüncül olarak baktığımızda sadece Hâricî olarak adlandırılan grupların değil onlar dışında ayaklanan çok sayıda kişiler ve grupların var olduğunu görürüz.

Bu süreçte İbâziyye kendisine teklif edilen şiddet önerilerini kabul etmeyerek ikna yöntemini temel prensip olarak kabul etmiştir. Hatta bu tavrı nedeniyle Ezarika gibi şiddeti benimseyen Hâricî fırkalar tarafından el-Kaade olarak isimlendirilmiştir.⁵⁰ Kaade ismi zulme karşı cihat etmek varken oturup kalanlar anlamında onları aşağılamak amacıyla verilen pejoratif bir isimdir. İbâzî bilginler *minarelerinde ezan okunan mescitlerinde namaz kılınan* bir idareye karşı mücadelenin şiddetle değil ikna yöntemleri ile olması gerektiğini söylemişlerdir.

Araştırmalarda bir bütün olarak Havâric ele alınırken onların da diğer insanlar gibi duygularla örülü psikolojik özneler olduğu gözden kaçırılmaktadır. İnsan ve onun oluşturduğu toplulukların görünen et kemik hakikatlerinden başka bir de duygusal yanları vardır. İnsana insan olma formunu da kazandıran asıl bu yanıdır. Suçun

⁴⁷ Aycan, İrfan, "Emevîler Döneminde Bir İktidar Mücadelesi Örneği" Abdullah b. Zübeyr, s. 105-108, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/2049/21282.

⁴⁸ Yiğit, İsmail, İSAM, c. 41, s. 50

⁴⁹ Belâzuri, *Ensâbu'l-Esrâf*, c. VI, ss. 367-380.

⁵⁰ Bağdadî, *el-Fark*, s. 103

İBAZİYYE'NİN ÇAĞDAŞ KÖKTENCİ HAREKETLERE ROL MODEL OLMA POTANSİYELİ

الإباضية وإمكانية أن تكون نموذجاً يحتذى به عند الحركات الأصولية المعاصرة

bireysel bir eylem olmadığını kabul eden ekollerin görüşünden yola çıkarsak insan davranışlarını onu harekete geçiren duygusal yüklemelerle birlikte ele almamız gerekir. Misal Hz. Ömer katledilince oğlu duygularına yenilerek sadece katili öldürmemiş onun yanında suçu ve günahı olmayan yakınlarını da öldürmüştür. Bundan dolayı da tenkit edilmiştir. Hâricî isyanlar adı verilen ayaklanmaları Nehrevân savaşından ve siyasi iktidarın onlara uygulamış olduğu baskılardan azade olarak incelersek yanlış sonuçlara gideriz. Çünkü Ezarika ve Sufriyye gibi şiddeti bir yöntem olarak kullanan Hâricî fırkaların eylemleri dışındaki küçük grupların eylemlerini devletin muhalif psikolojik öznelerle uyguladığı baskılara bir tepkisellik başka bir ifade ile öfke patlaması olarak değerlendirmek gerekir.

d. Sorgusuz İtaat

İbâzîler ehl-ü Taklid değil ehlu takyittirler.⁵¹ Yani taklit etmeyi değil belgeleri, delilleri dikkate alırlar. Günümüz İslam coğrafyasında ve bu coğrafyayı taşıyan bölgelerde Müslümanlar tarafından kurulan şiddet grupları ve bu örgütlerin işleyişinde mutlak itaat vurgusu başat bir renktir. Ancak Muhakkime hareketi bu açıdan ele alındığında müntesiplerinde mutlak itaat yerine mutlak adaletle icraat daha baskın bir karakterdir.

Aslına bakılırsa Hz. Peygamber (as) arkasında sorgulayan, araştıran hatta yeri geldikçe tenkitten kaçınmayan bir ümmet bırakmıştır. Cemel savaşı öncesi, Hasan b. Ali babasını aldığı kararları sebebiyle tenkit etmiştir. “babacığım Osman öldürüldükten sonra insanlar senin yanına gelip bu işi kabul etmeni istediklerinde, diğer vilayetlerden bütün insanların itaatleri sana ulaşmadan bu teklifi kabul etmemeni söyledim. Zubeyr ve Talha'nın Aişe ile beraber Basra'ya doğru hareket ettikleri haberi sana geldiğinde Medine'ye dönüp evinde oturmanı söyledim. Osman muhasara edildiğinde Medine'den ayrılmanı tavsiye ettim. Osman öldürülürse sen orada olmayacaktın. Bunların hiç birisinde benim görüşümü kabul etmedin.”⁵² Hasan b. Ali Peygamber'in terbiyesinde büyümüştür. Görüldüğü üzere babasını çok rahat bir şekilde eleştirmektedir.

Karizmatik liderliği açısından Hz. Ali çoğu Ehl-i Sünnet ve Şif anlayışa göre ulaşılmaz bir modeldir. Bugün dahi ehl-i sünnet içerisinde bu karizmatik şahsiyet

⁵¹ el-Hârisî, *Min Mümeyyizâtî'l-İbâziyye*, “Mukaddime”, s. 4-5.

⁵² Dineverî, age, s. 145,146

yaşatılmaktadır. Gerek Hz. Ali gerekse diğer bazı şahsiyetler eleştirilememektedir. Pek çok karizmatik özelliğine rağmen adil hareket etmediği ve İslam'ın genel prensiplerine uygun hareket etmediği iddiasıyla Muhakkime onu terk etmiştir. Yani İbâzîler ilkeleri karizmaya mahkûm eden kimseler değildirler. Bir gün önce ölümüne Hz. Ali'nin yanında savaştan bu kimseler karizmayı temel alan kimseler olsalardı ilkeleri uğruna bir gün sonrasında Hz. Ali'den ayrılmazlardı. Misal Hz. Ali'nin yaptığı bir konuşmanın ikna ediciliği karşısında binlerce kişi pozisyon değiştirmiştir. Dolayısı ile Muhakkime hacminden hiçbir şey kaybetmeyen donuk, katı bir kütle değil aksine giriş ve çıkışların sürekli yaşandığı bir elek gibidir. Daha sonra ki süreçte Muhakkime liderlerinde karizmalarına bağlı bir süreklilik görülmemektedir.

C. İBAZİYYE'NİN ÇAĞDAŞ KÖKTENCİ RUH YAPISINA ROL MODEL OLMA POTANSİYELİ

Köktenci hareketlere meyilli kişi ve gruplara bir kısım ruhsal özellikler atfedilmektedir. Batı menşeli kaynaklara bakıldığında bu kimseler genelde sağlıklı olmayan sosyal ortamlarda büyümüş ve psikolojik sorunları olan marazi şahsiyetlerdir. Bu yaklaşımların bir dereceye kadar haklılık payı olmakla beraber emperyalizmin köktencilerin ruh yapısında ve onların yaşadıkları sosyal yapılarıdaki tahribatını da görmek gerekir. Suç bireysel bir etkinlik değildir. Suç işlemeyi oluşturan dahili ve harici fırsatlar kadar onu motive eden sebepler de iyi araştırılmalıdır.

Bu bölümde köktencilerin ruh haritasına ilişkin R. Hrair Dökmeciyan⁵³ tarafından yapılan özet tespitler üzerinden İbâzîleri değerlendirmek istiyoruz. Bunu algılar üzerinden değil olgular üzerinden yapmanın daha faydalı olacağı kanaatindeyiz. Daha önceki bölümde ifade edildiği gibi muhalif kaynakların İbâzîlik hakkında oluşturduğu epistemik baskı unutulmamalıdır. “Biz zahire göre hüküm veririz”⁵⁴ cümlesinde zahiratün'ün “görünüm” yanında bir anlamı da “olgudur”. Dolayısı ile doğru sonuçlara sübjektif yargılarla ulaşmak mümkün değildir.

a. Yabancılaşma⁵⁵

⁵³ Dökmeciyan, R. Hrair, *Arap Dünyasında Köktencilik*, İstanbul 1992

⁵⁴ Hz. Peygamber'in “Ben ancak bir beşerim, siz bana dava getiriyorsunuz. Bazılarınız delillerini sunmakta diğerlerinden daha başarılı olabilir. Ben de dinlediğim şekliyle onun lehine hükmederim. Bu şekilde kime bir müslim hakkı verirsem, o ateşten bir parçadır, onu alsın ya da bıraksın” sözünden mülhemdir. Buharî, “Hiyel”, 10; “Mezalim”, 16; “Ahkâm”, 20, 29, 31.

⁵⁵ Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, s. 45.

İBAZİYYE'NİN ÇAĞDAŞ KÖKTENCİ HAREKETLERE ROL MODEL OLMA POTANSİYELİ

الإباضية وإمكانية أن تكون نموذجاً يحتذى به عند الحركات الأصولية المعاصرة

“Köktenci her şeyden önce yabancılaştırmış bir şahsiyettir.” Bu yabancılaştırma çift yönlüdür; hem içinde bulunduğu topluma karşı yabancılaştırma hem de dinin kendi otantik yapısına karşı yabancılaştırma. Muhakkime’den doğan fırkalara bu açıdan baktığımızda Ezarika ve Sufriyye gibi fırkaların Nehrevân faciasının etkisi ve mevcut siyasal erkin baskıcı muamelesi ile şiddete kaydıklarını görmekteyiz. Siyasal erkin ezici ve damgalayıcı muamelesi sadece onları değil Harici olarak anılmayan başka grupları da ayaklanmaya sevk etmiştir. Abdullah b. Zubeyr’in Mekke Ayaklanması ve Hz. Hüseyin’in Kerbela ayaklanması buna örnek oluşturabilir. Ezarika baskıcı siyasi erke ve onun baskılarını görmezden gelen halka karşı tam bir yabancılaştırma içine girmişti. Bunun sonucu olarak ta kendileri ile beraber hareket etmeyen herkesi şirkle itham edip savaş açtı. Fakat Ezarika’nın bu tavrını İbâzîler’e yapıştırmak sonra da onları da şiddet sever olarak damgalamak insafli bir yaklaşım olmayacaktır. Zira Abdullah b. İbaz ve diğer İbâzî liderler Ezarika’nın cihat çağrılarında olumlu cevap vermemişlerdir. Hatta bu nedenle onlar tarafından korkaklar anlamına gelecek şekilde (Kaade) diye isimlendirdiler. Evet İbâzîler de en az ezarika kadar siyasal yapıya karşı idiler. Ancak onlar kendileri gibi düşünmeyenleri ötekileştirmediler ve siyasal erkin değişiminde silahlı mücadeleyi bir zorunluluk olarak görmediler.⁵⁶

b. Erken gelen Mükemmellik⁵⁷

“Aceminin yeni inancı keşfedişini, genellikle bu inanca tam olarak bağlanması izler. Genç mühtediler için bu heyecanlı bağlanma inançlarda aşırı bir katılık meydana getirir.” İslam tarihinin erken döneminde meydana gelen ayrışmalarda yer alan kimselerin yaş ve ilmi seviyeleri hakkında ciddi bir veri yoktur. Tabi ki mezhep taassubu nedeniyle tarafların birbirleri hakkında söyledikleri suçlamalar bu konuda nesnel bir delil olamaz. İbâzî olarak bilinen grup Nehrevân savaşı sonrasında Basra’ya çekilerek ilmi faaliyete başlamıştır. Bu hareketin ilmi bir geleneğin, Kurra’nın devamı olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü en zor anlarında insanların başka şeyler de yapmaları mümkünken en iyi bildikleri şeyi yapmaları beklenen bir durumdur. Dolayısı ile şiddetten uzak duran İbâzîler için erken gelen bir mükemmellikten bahsetmek hayli zor olacaktır. Salim b. Zekvân’ın *Sîre*’si ve Abdullah b. İbâz’ın yöneticilere yazdıkları mektupların mutedil yapısı bu iddiamızı doğrulamaktadır.

⁵⁶ Geniş bilgi için bakınız, Ateş, Orhan, “Hariciliği Doğuran Sosyal-Psikolojik Bir Çerçeve Olarak Anomali”, s. 355-365.

⁵⁷ Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, s. 46.

c. Aşağılık – Üstünlük⁵⁸

“Bir kimsenin ya da bir grubun aşağılık hisleri yabancılaşmalarının ve toplumda yer bulamamalarının bir sonucudur. Bu aşağılık hisleri daha sonra saldırganlık olarak tezahür eder.” İslam tarihinin erken dönemi olaylarına baktığımızda taraflar arasında çok ciddi suçlamaların var olduğunu görürüz. İbâzî hareketi bu açıdan değerlendirdiğimizde, Sünni ve Şîf kaynakların onları batıl olmakla suçladıklarını ve aşağıladıklarını görüyoruz. Fakat kaynaklarda yer alan aşağılama, ötekileştirme ve damgalama mühim tarihi hadiselerin gerçekleşmesinden sonraki çağlarda muahhar müellifler tarafından yapılmıştır. Öncesi itibarı ile bu kimselerin aşağılanması ile ilgili elimizde bir veri olmadığı gibi İslam ahlakı açısından da hoş görülecek bir davranış kipi değildir. Harici ayaklanmalar olarak bilinen olaylara baktığımızda İbâziyye'nin ve Muhakkime'nin halkla bir sorununun olmadığını görürüz.

d. Aktivizm- Saldırganlık⁵⁹

Köktenci hareketler kendileri dışındaki inananlarla taviz verdikleri iddiası ile ilişkilerini keserek onlara karşı saldırgan davranırlar. İbâzîler de müthiş bir aktivizm görmek mümkündür. Ancak onlar bu enerjilerini diğer şiddet grupları gibi olumsuz yönlerde kullanmamışlardır. İlmi yönden kendilerini geliştirmenin ve halkı uyarmanın peşine düşmüşlerdir. Harici grupların şiddet çağrılarına olumlu cevap vermemişlerdir.

Talibu-l Hakk Yemen de açık bir zulüm ciddi bir zorbalığın ve insanların kötü muameleye maruz kaldıklarını görünce arkadaşlarına şunları söyledi:

“Gördüklerimize karşı burada durup sabretmek bize helal değildir.”

Talibu'l-Hak arkadaşlarına bu yönde görüşlerini bildirirken, Basra'da ve diğer bölgelerde yaşayan arkadaşları ile mektuplar göndererek istişare yapmaktan geri durmadı. Gelen mektuplarda İbâzîler, “güçleri nispetinde bir gün dahi orada kalmamalarını, zulüm bölgesini terk etmelerini” tembih etmişlerdir. Talibu'l-Hak tarafından gerçekleştirilen bu ayaklanma İbâzîler'in nefsi müdafaa sınırını aşarak muhaliflerine karşı şiddete başvurdukları ilk ve son eylem olarak değerlendirilmektedir.⁶⁰

⁵⁸ Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, s. 46.

⁵⁹ Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, s. 46.

⁶⁰ İbn Ebi-l Hadid *Nehcu-l Belaga*, c. V, s. 106.

e. Otoriterlik⁶¹

“Köktenciler otoriter şahsiyetin çoğu karakter özelliklerini taşırlar. Siyasi ve sosyal hakimiyet arayışı büyük bir etkidir.⁶² İbâzî gelenekte kişileri kutsamak hoş karşılanmadığı için hiçbir otorite sonsuz ve sorgusuz yetkilere sahip değildir. Kişilerin otoritesi değil ilkelerin otoritesi her zaman ön plandadır. İbâziyye Kur’an ve Sünnet’i temel alan bir siyasal zemin kurma arayışını sürdürmüştür. Fakat bu arayışta hakim renk mülayemet, müsamaha ve ilim olmuştur. Bu sebeple radikal bir topluluk vücuda gelmemiştir.

f. Tahammülsüzlük⁶³

İslamcı radikallerin tahammülsüzlükleri inançlarının dogmatik muhtevasından ve katı ilkelerle özdeşleşmelerinden kaynaklanıyor. Nehrevân savaşından sonra Basra’ya çekilen İbaziler burada ilim ve amel ile meşgul olmaya başladılar. Basra ve Küfe’de görülen Harici isyanlar ise Nehrevân savaşında yaşanan ağır travmanın öfke patlamaları gibiydi. Çünkü bu isyanlar Nehrevân’dan geriye kalan Muhakkime’nin ortak kararı ile yapılmıyordu. Çünkü Muhakkime Nehrevan sonrası homojen yapısını kaybetmiştir. Bu farklılık Naf’nin tekfirci görüşleri ortaya atması ile belirginleşmiştir.

Bu süreçte İbaziler şiddetten uzak durmanın yanında idarecileri adil olmaya davet etmekten geri durmadılar. Bu konuda İbazi liderlerin Emevî idarecilerine yazdıkları mektuplar önemlidir. Abdullah b. İbâz’in Abdulmelik b. Mervân’a yazdığı mektup dikkate alındığında onların ikna yöntemini kullandıkları görülecektir.

Salim b. Zekvân Sîre’sinde⁶⁴ aşağıdaki ayetleri zikrederek, kendileri gibi düşünmeyen herkesle kılıçları kırılıncaya kadar savaşmak gerekli şeklinde bir inanca sahip olmadıkları görülür.

“Sizinle savaşanlarla, siz Allah yolunda savaşın ve (onlar harbe başlamadan önce siz başlayıp) aşırı gitmeyin. Şüphesiz ki Allah, aşırı gidip haddi tecâvüz edenleri sevmez.⁶⁵

Ancak sizinle aralarında anlaşma olan bir topluma sığınmış bulunanlar yahut ne sizinle ne de kendi kavimleriyle savaşmayı içlerine sığdıramayıp (tarafsız olarak) size

⁶¹ Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, s. 46.

⁶² Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, s. 46.

⁶³ Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, s. 47.

⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. Ateş, orhan, “Salim b. Zekvân’ın Sire’sinde Hz. Osman’la ilgili Kısmın İbazi Fikirler Açısından Değerlendirilmesi.” *Çukurova İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2, Adana 2009; Sâlim b. Zekvân, *es-Sîre* (çev. Harun Yıldız) Ankara 2016

⁶⁵ Bakara, 190

*gelenler başka. Eğer Allah dileseydi, onları size musallat kıları da sizinle savaşırlardı. Eğer onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmayıp size barış teklif ederlerse; Allah, onlara saldırmak için size bir yol (yetki) vermemiştir.*⁶⁶

*Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever.*⁶⁷

g. Paranoya⁶⁸

Köktenci ruh yapısı muhayyel şeytani güçlerin egemenliğine saplantı derecesinde inanır. Bunun sonucu olarak da siyasal idareye ve onun kurumlarına karşı güçlü bir güvensizlik duygusu oluşur. Muhakkime hicri altmış dört ayrışmasına gelinceye kadar dışarıdan zannedildiği gibi homojen bir yapı değildi ve siyasi bir birliktelikte yoktu. İbn Ezrak iman ve cihat anlayışını ortaya atınca bu gerçeklik ortaya çıktı. İbâzîler, siyaset yolu ile devlette değişimin mümkün olabileceğine inanırlar. Devleti yönetenler kötü olabilir ancak onlar toplumun iradesini aşacak olağan üstü bir güce sahip değillerdir. Bu sebeple değişimin mümkün olduğuna bunun da halkın iradesi ile olmasını isterler. Bir diğer husus İbâzîler mutlak otorite karşıtı kimseler değildiler. Zira sonunda karşı karşıya geldikleri Hz. Ali'nin tahkime kadar olan idaresine olumlu yaklaşırlar yine Hz. Osman'ın ilk altı yılı hakkında olumsuz bir şey söylemezler. Bunların dışında Ömer b. Abdulazîz idareye geldiğinde ona itaat etmişlerdir. Bu durum onlarda siyasi erke mutlak karşıtlık anlamında bir paranoyanın olmadığını gösterir.

İbaziler akıl almayan baskılara maruz kalmalarına rağmen Emevî ve Abbasiler hakkında bir paranoya üretmemişlerdir. Uman Baş Müftüsü Halilî Emevîler hakkında oluşan olumsuz kanaatin Emevî düşmanlığından kaynaklanmadığını belirtir. "...Hakkın davetçisi olan kimseler, hayatın nimetlerine ulaşmak için zalimlerin boyunduruğu altında yürüyen ve daima zalimlerin kafilesi içerisinde yer alan muharipleri kaygılandırıyorlardı. Şüphesiz insanlar dünyaya tabi olan kimselerdir. Ne yazık ki ilim de aynı maslahatlar sebebiyle zalimlerin emri altına girmişti. Tüm bunlar Emevî Devletinin İslam beldelerinde gücü ele geçirmesinden sonra gerçekleşti. Bu devlet hükümlerinde (idare etme biçiminde) sahih olan İslam prensiplerinden sapmıştır. Onlardan sonra da Abbas Oğulları Devleti gelmiştir. O da kendi yolunda gitmiştir.

⁶⁶ Nisa, 90.

⁶⁷ Mümtetine, 8.

⁶⁸ Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, s. 47.

İBAZİYYE'NİN ÇAĞDAŞ KÖKTENCİ HAREKETLERE ROL MODEL OLMA POTANSİYELİ

الإباضية وإمكانية أن تكون نموذجاً يحتذى به عند الحركات الأصولية المعاصرة

İbâziler ile bu iki devlet arasında çok sayıda çatışma meydana gelmiştir. İbâziye, Allah'ın koyduğu sınırlarda kalmasına, Hz. Peygamber'in sünneti ile amel etmesine ve Allah'ın emirleriyle gelen şeylerden bir kıl kadar da olsa ayrılmamalarına rağmen çok ithamlara maruz kaldı. Okuyucu benim Emevî devletine karşı ön yargılı davrandığımı ve onlarla alakası olmayan şeyleri nispet ettiğimi düşünebilir. Önyargılı davrandığımı zannedenler için gerçekleri ispat etmek istiyorum. Ne ben ne de benim söylediklerimi söyleyenler Emevîler'e öfkelerinden dolayı sırf Emevî oldukları için öznel/ taraflı konuşmuyorlar. Fakat benim ruhumda batıla batıl olduğu için; zulme zulüm olduğu için ve sapkınlığa sapkınlık olduğu için bir iğrenme vardır. Biz Allah için zalim ve baskıcı Emevîler'in sonunda gelen ve Ümeyye'den halife olan birisinin idaresine boyun eğdik. O, Ümeyye oğullarından olmasına rağmen Hakk'ı ikame etti. İşte bu adil halife, doğru imam Ömer b. Abdulazîz'dir. Bizler Allah için onun idaresine boyun eğdik. Onun idaresini Allah'a yakın bulduk. Ömer b. Abdulazîz adaletin nuru ile Ümeyye oğulları döneminde birikmiş olan baskının, zulmün ve istibdadın karanlığını yok etti. Hz. Peygamber ve sonrasında gelen Raşit Halifelerin zamanında ayakta olan hakkı insanlara taşıdı. Bu halifenin sözlerini ve fiillerini Emevîler'in zulüm üzere olduklarına delil getiriyoruz. Bu konuyu anlamak isteyenler onunla ilgili yazılanlara baksın. Risalelerinde Peygamber'in takip ettiği doğru yoldan ayrılan Emevî Seleflerine karşı hoş görülmesi olmadı. Müslümanların beytü'l-malından (hazinesinden) haksız yere aldıkları malların hepsini onların ellerinden aldı. Onlar böyle yaparak zulme, haksızlığa ulaştılar. Ömer b. Abdulazîz Ümeyye'den olmasına rağmen hak, olgunluk ve doğruluk üzere idi. Bu adil halife uygulamalarında zulüm ve baskıdan uzak idi. İbâziler bu adil halife ile ittifak içindeydiler. Onun adaletini, istikametini ve faziletini işittiklerinde ona gittiler ve birçok konuda onunla ittifak ettiler. Ancak onunla çok cüz'i ve basit konularda ihtilaf edildi. Bu dönemde İbâziyye'nin imamı olan Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme et-Temimi⁶⁹ "keşke kavm onu kabul etseydi" demiştir. Yani "Keşke ihtilafa sebep olan basit konularda onunla ittifak edilseydi" demiştir. İbâziler'den ona kılıç kaldırmakla

⁶⁹ Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme hicri 140 yılında vefat etmiştir. Fıkıh alimidir Kaffaf mesleği ile meşhur olmuştur. Cabir b. zeyd'ten ilim almış ve ondan sonra fırkanın imamlığını yapmıştır. Hadis rivayetlerini hükümlerini tertip etmiştir. Basra dışında serdaplarda gizlice eğitim yapmakla zalimlerin baskısı altında zorluklar yaşadı. Hükkamlar onu kitap ve sünnetin hükümlerine bağlanmaya ve selef-i salihinin siretine tabi olmaya davet ettiğinde Hacca'cın çok zulmüne uğradı. Doğuya ve batıya hidayet nurlarını taşıyan büyük alimler onun elinde yetişti. Misal: İmam Rebi' b. Habîb, Abdullah b. Yahya Talib Hak, Abdurrahman b. Rüstem, İbâzî bakış açısına göre Kitman (gizlilik) durumundan Zuhura çıkması için hareketi billurlaştırılan kişi olarak kabul edilir. Bkz. Dercinî, Tabakât, c. II, s. 232, (thk. İbrahim Tallay)

meşhur olan bir kimse yoktur. Aksine ona itaat içinde boyun eğmişler ve onu adil bir halife olarak kabul etmişlerdir. İbâzî kitaplara baktığınızda O övülen bir halife olarak anlatılır. İbâzî şiirlerinde ve nesirlerinde bu etkiyi görebilirsiniz. Bu durum İbâzîler'in Ümeye karşıtlığının sırf Ümeye düşmanlığından kaynaklanmadığına delildir. Muhakkime hicri altmış dört ayrışmasına gelinceye kadar dışarıdan zannedildiği gibi homojen bir yapı değildi ve siyasi bir birliktelikte yoktu. İbn Ezrak iman ve cihat anlayışını ortaya atınca bu gerçeklik ortaya çıktı. İbâzîler, siyaset yolu ile devlette değişimin mümkün olabileceğine inanırlar. Devleti yönetenler kötü olabilir ancak onlar toplumun iradesini aşacak olağan üstü bir güce sahip değillerdir. Bu sebeple değişimin mümkün olduğuna bunun da halkın iradesi ile olmasını isterler. Bir diğer husus İbâzîler mutlak otorite karşıtı kimseler değildiler. Zira sonunda karşı karşıya geldikleri Hz. Ali'nin tahkime kadar olan idaresine olumlu yaklaşırlar.⁷⁰

h. Gizlilik Görünüşü⁷¹

Şia'nın "gaip imam" anlayışında olduğu gibi bazı irfanî ekoller de görüşlerini bir takım gizli figürler üzerine oturturlar. Bu yaklaşımın bir takım psiko-sosyal nedenleri de yok değildir. Özellikle yönetimin önce Emevîler daha sonra da Abbasiler tarafından ele geçirilmesi ve kabilecilik siyasetinin diğer görüşlere hayat hakkı tanımaması ve bu toplulukların ağır travmalara maruz kalmaları batını eğilimlerin doğmasına yol açmıştır. Ancak İbâzî hareket bu yönü ile ele alındığında, Hz. Peygamber'in insanlara tebliğ ettiği görüşlerin dışında hiçbir gizli görüşe sahip olmadıkları görülecektir. Hatta İbâziyye nakle ve zühde bağlı breysel dindarlığı temel aldığı için irfanî ekoller İbâziyye içinde revaç bulamamıştır.

İbâzîler Emevîlerin siyasi baskısına karşı gizli bir mücadele içine girmişlerdir. İbâzîler bu döneme Kitmân imametini adı verirler. Ancak bu gizlilik, sapkın bir görüşü gizlemeyi ya da Şia'nın takiyye anlayışına tekabül etmez. Bunun en önemli nedeni İbâzî topluluğun lideri konumunda bulunan Câbir b. Zeyd'in fıkıh, hadis, tefsir ve akaid alanlarındaki bilge kişiliğidir. İbâzîler bu dönemi ilimden kopmadan yürütmüşlerdir. Bir ellerinde Kur'an diğerinde sahih sünneti temel almaları gizlilik döneminde halka yabancılaşan ve devlet düşmanlığını bir paranoya haline getiren fundamentalist yapının oluşmasına engel olmuştur.

⁷⁰ Halîfî, *Mezhep Taassubu*, s. 35, 36.

⁷¹ Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, s. 47.

i. İdealizm⁷²

Köktenci yapılarda şeytani devlet ve toplum yapısını yıkmak güçlü bir idealdir. Mutlak doğruluk ve mutlak bağlılık içerisinde bu idealizmi gerçekleştirmek büyük önem taşır. İbâzîler inaçlarına bağlı kimseler olmakla birlikte diğer inanç ekollerini nassa bağlı oldukları ölçüde dışlamazlar. İbâzîler için adil bir devletin teşekkülü güçlü bir idealdir. Ne var ki bu ideal için toplum nizamını bozan; mal ve can güvenliğini hiçe sayan fundamentalist bir kimliğin oluşumuna izin vermemişlerdir. Çünkü, İbâzî siyaset anlayışı uygulamada son derece realisttir. Tabir yerinde ise zalim bir idareyi alaşağı etme düşüncesi belirlediğinde İbâzîler ideallerle değil realiteyle hareket ederler. İsyanın matematiğini yaparlar; şayet isyan toplumu daha geriye götürecekse asla isyana girişmezler. Bu yaklaşım onları Mürcie'den ve Havâric'den ayıran belirleyici bir vasıftır. İbâzîler'e göre, Havâric isyanın sonuçlarını düşünmeksizin sürekli isyan halindedir. Mürcie ise siyasi bozulma karşısında duyarsızdır.

j. Zorluk- Cesaret⁷³

Fundamentalist köktenci dinin çok katı yorumunu üretir ve onunla yaşamının Tanrı katında daha anlamlı olduğuna inanır. İbâzîler katı yorum ile sorumluluğu dışlayan liberal yorumların at başı gittiği bir toplumsal yapıda mücadele veriyorlardı. Onların bunlardan birisini tercih etmelerinin önünde hiçbir engel yoktu. Fakat İbâzîler ifrat ve tefriti ifade eden bu iki yolu da tercih etmediler. Orta yolda yürümenin uygunluğunu kabul ettiler. İbâzîler, bireysel zühde önem vermekle beraber irfanî ekollerde görülen aşırılıklara yer vermezler.

k. İtaat Mutabakat⁷⁴

Köktenci, Allah ve resulüne itaat ile hareketin liderine mutlak bağlılık sözünü verir. Yani köktenci bir ölçüde peygamber ile liderini özdeşleştirir. Lidere itaat etmeyi peygambere itaat etmek gibi çok üst düzey bir inanç olarak ortaya koyar. Tabi ki peygamber ile özdeşleşen kimlik sınırsız itaat ister. Köktenci de liderini sorgulamaksızın liderin her emrini itikada dönüştürerek onaylar.

⁷² Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, s. 47.

⁷³ Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, s. 47.

⁷⁴ Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, s. 48.

Gerek İbâziyye gerekse Havâric'in tarihine bakıldığında onların liderleri kutsamadıkları görülecektir.⁷⁵ Hatta Hariciler liderlerine isyan ettikleri için çok sayıda fırkaya ayrılmışlardır. Bu davranış biçimini çağdaş hareketlerde ve Şiî coğrafya da görebilmemiz mümkündür. Çağdaş dönemde bu yaklaşım cehalete Şiî motifte ise itikada dayalı bir durumdur. Ancak sahabe ve tabiun döneminde oluşan Müslüman şahsiyetine baktığımızda bu yaklaşıma onay veren bir manzara görmek mümkün değildir. İnsanlar sahabenin büyükleri ile karşı karşıya gelmekten sakınmamışlardır. Lideri putlaştırma çağdaş bir hastalıktır. İbâzîler kendilerini ehl-i taklid olarak değil ehl-i takyid olarak görürler. Yani kişileri değil delilleri kayıtları temel alırlar.

Peygamber'in (sav) arkadaşlarının eleştirel bir zihniyete sahip olduklarını söyleyebiliriz. Çünkü onlar ihtiyaç duyduklarında Hz. Peygamber'den açıklama istiyor ve onu sorguluyordu. Muhakkime, son iki halifeyi icraatları sebebiyle eleştirmiştir. İslam tarihinde ilk eleştirel tarih anlayışı onlarla başlamıştır. Fakat övgüye layık olan bu yaklaşım, mezhep taassubu nedeniyle kötülenmiştir. Günümüz eğitim sistemleri eleştirel zihniyeti geliştirmeye çalışırken bizler eleştirel düşünceye karşı savaş açmış durumdayız. Bu kabul edilemez.

Eleştirel zihniyeti temel alan Muhakkime, devlet adamlarını eleştirirken kişileri kutsallaştırmamıştır. Kişiler kutsallaştırıldığında sorunlar görünmez olur. Bu gün İslam dünyasında görülen en kötü hastalık kişilerin kutsallaştırılması ve sorunların bu nedenle buharlaştırılmasıdır. Hatta bu hastalık tarih algımızı da etkilemiştir. İslam tarihi anlatırken sadece Peygamber öncesi ve sonrası zihniyet merkezli ele alınmıştır. İslam öncesi ve İslam sonrası diye. Sonraki süreçler zihniyetle değil kişilerle anılmıştır. Ali dönemi, Osman dönemi, Emevî dönemi, Abbasi dönemi vs.

Sonuç

Fundamentalizm kavram olarak on dokuzuncu asrın sonlarına doğru Amerika'da Evangelist Protestanlar arasında doğmuştur. Modernleşmenin getirdiği manevi bunalıma bir tepki olarak İncil metinlerine dönmeyi önermektedir. Kavram daha sonra yaygınlaşarak başka dinler ve gruplar içinde kullanılmıştır.

İslami fundamentalizm, Müslümanlar tarafından kurulduğu söylenen şiddet gruplarının uluslararası boyuttaki şiddet eylemlerine girişmeleri sonucu konuşulmaya

⁷⁵ A'birî, *el-İbaziyyetü*, s. 54, 264- 272.

İBAZİYYE'NİN ÇAĞDAŞ KÖKTENCİ HAREKETLERE ROL MODEL OLMA POTANSİYELİ

الإباضية وإمكانية أن تكون نموذجاً يحتذى به عند الحركات الأصولية المعاصرة

başlanmıştır. İslami fundamentalizme bir kök arama çabası araştırmacıları Hâricîlikle buluşturmuştur. Hâricîliğin güncel köktenci hareketlerin atası olduğu neredeyse genel bir kanaat olarak yerleşmiştir.

Gerek Hâricîlik araştırmalarının gerekse çağdaş köktenci hareketler ile Havâric arasında bağlantı kurmaya çalışan araştırmaların yöntemsel hatalar yanında normatif yargılarla malul oldukları söylenebilir. Bu araştırmaların kurmaya çalıştıkları bağlantıların da zorlama olduğu gözden kaçmamaktadır.

Muhakkime yeni bir toplumsal proje önerisi ile ortaya çıkan ve halkın yaşadığı İslam'a yabancılaşan bir grup değildir. Onlar mevcut idareye alternatif bir siyasi proje de önermemişlerdir. Onların söylemlerinde hakim olan renk idarecilerin adil olması ve kanunlara uygun hareket etmeleridir. Çağdaş köktenci hareketler siyasal sistemlere karşı alternatif siyasi proje öneren ve toplumu geçmişte mükemmel olduğu varsayılan muhayyel bir modele göre şekillendirmek iddiasındadırlar. Muhakkime ve onun devamı olduğunu söyleyen İbâzîler günün siyasi icraatlarına karşı ikna yöntemlerini kullanan *toplumsal bir hareket* olma iddiasındadırlar. İbâzîler dahilde şiddet kullanmayı caiz görmedikleri için devlet ile savaştan şiddet yanlısı militan bir yaklaşımı da uygun görmezler.

Kaynakça

- Ammâra, Muhammed, *Selefiyye Daru'l-Meârif Tunus* yy, s. 9- 18.
- A'birî, İsmail b. Sâlih, *el-İbâziyyetü beyne Hiraseti'd-Dîn ve Siyâeti'd-Dünyâ*, Muscat 2013.
- Ateş, Orhan, "Hariciliği Doğuran Sosyal-Psikolojik Bir Çerçeve Olarak Anomali", 355-365.
- Ateş, Orhan, *el-İbadiyye fi Masâdiriha*, Alger 2014
- Ateş, orhan, "Salim b. Zekvân'ın Sire'sinde Hz. Osman'la ilgili Kısmın İbazi Fikirler Açısından Değerlendirilmesi." *Çukurova İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2, Adana 2009.
- Ay, Mahmut, "Mutezilizm'den Arta Kalan Mu'tezile" *Kelam Araştırmaları* c. IX, 57-76
- Aycan, İrfan, "Emevîler Döneminde Bir İktidar Mücadelesi Örneği" Abdullah b. Zübeyr, s. 105-108, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/2049/21282.

Nehrevani, İ. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Ocak, (2017), s. 24-51.

Bağdadi, Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed, *el-Fark beyne'l-Fırak*, (Muhammed Muhiddin Abdulhmid), Beyrut 1995.

Belâzuri, *Ensâbu'l-Eşrâf*, c. VI.

Bozkurt, M. İlyas, "Selefilğin Tarihsel Gelişimi ve Felsefi Altyapısı" *TESAM Akademi Dergisi / Turkish Journal of TESAM Academy* 18 2002, s. 42).

Buhâri, *Fedâilü'l-ashâb* 1; Şehâdât 9

Câbir b. Zeyd, *Resâilu'l-İmam Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, (thk. Ferhât b. Ali el-Ca'birî) Muscat 2013.

Cayır, Celal, "Din Ve Şiddet Üzerine Psikolojik Bir Yaklaşım *DÜİFD*, c. XIII, sayı 1, 2011.

Demir, Hilmi, *Selefiler Kimdir, Selefilik Nedir, Teostrateji Araştırmaları Merkezi*, 30 Haziran 2014, (<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/teostrateji-arastirmalari-merkezi/2014/06/30/7681/selefiler-kimdir-selefilik-nedir>)

Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, İstanbul 1992.

Ebu Zehra, Muhammed, *İslâmda Fıkhî Mezhepler Tarihi*, Çev: Abdulkadir Şener, İstanbul 1983.

Emin, Ahmet, *Duha'l-İslam*, c. III.byy.

İbn Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. VII.

Eralp Tunç, (1995), "Hıristiyan Fundamentalizmi", *İlim ve Sanat* (Haz: M. Es'ad Coşan), Sayı: 38, (Mayıs), ss. 22-30

Ercins, Gülay, "Küreselleştirici Modernliğin Bir Antitezi: Fundamentalizm, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, c. 6, sayı 1, 2009.

Falwell; *An Autobiography, The Inside Story*, Liberty House Publishers, Lyncburg, 1997.

Hoffman, John; Graham, Paul, "Fundamentalism and Modernity" <http://etd.gsu.edu/the-07282006-145046/> 07/07/2008.

Işık, K. *Mutezilenin Doğuşu ve Kelamî Görüşleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Ankara 1967.

İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, yy, 1989.

Karen Armstrong is the author of *The Battle for God; A History of Fundamentalism*; <http://www.lse.ac.uk/website-archive/publicEvents/pdf/20050126-Intolerance-Armstrong.pdf>

İBAZİYYE'NİN ÇAĞDAŞ KÖKTENCİ HAREKETLERE ROL MODEL OLMA POTANSİYELİ

الإباضية وإمكانية أن تكون نموذجاً يحتذى به عند الحركات الأصولية المعاصرة

Koçyiğit, T. Hadiscilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar, Ankara 1989, ss. 139, 235-250.

Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, İstanbul 2008.

Liebman, Robert and Robert Wuthnow (1983) *The New Christian Right*, p. 58. New York: Aldine Publishing Company. ISBN 0-202-30307-1

Müslim, Fedailü's Sahabe.

Özvarlı, Sait, İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelamcılara Eleştirisi, İstanbul 2008, ss. 97-125.

Rozell, Mark J. and Clyde Wilcox (2003). "Virginia: Birthplace of the Christian Right," *The Christian Right in American Politics*, ed. John C. Green, et al., p. 43. Washington, D.C.: Georgetown University Press. ISBN 0-87840-393-0.

Sâlim b. Zekvân, *es- Sîre* (çev. Harun Yıldız) Ankara 2016

Sancar, Faruk, "Bağnaz Bir Selefî mi Endişeli Bir Entelektüel mi? *Dini Araştırmalar*, ocak- Haziran, 2015, cilt 2015, c. 18, ss, 97-125.

Uludağ, Süleyman, "Selefiyye ve Tasavvuf, *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*, İstanbul 2014

Wessels, Antonie, "The Role of Religion in Present –Day, Secular Society? *Studies In Interreligious Dialogue*, Volume: 8 (2), 172-190.